

ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ

У статті автор розглядає процес становлення органів юстиції, основні її завдання та завдання і повноваження відділів, які входили до її складу. Акцентує увагу на основних документах, якими у своїй діяльності керувалися органи юстиції.

Ключові слова: юстиція, документи, судова система, виконавча служба, державне управління, громадяни, суспільство.

В статье автор рассматривает процесс становления органов юстиции, ее основные задачи и полномочия отделов, которые входили в ее состав. Акцентирует внимание на основных документах, которыми руководствовались органы юстиции.

Ключевые слова: юстиция, документы, судебная система, исполнительная служба, государственное управление, граждане, общество.

In the article the author covers the process of shaping of justice authorities, their main tasks, and the tasks and powers of their departments. He also emphasizes the key documents which were the pillars for the activity of justice authorities.

Key words: justice, documents, judiciary system, executive service, public administration, citizens, society.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі органи юстиції у сфері правосуддя відіграють важливу роль, а у демократичних країнах виходять на першу позицію, будучи головним елементом державності – основи державної влади. Саме в істинно демократичних країнах такі юридичні органи як суд, прокуратура, пенітенціарна система, паспортна (міграційна) служба, нотаріат, адвокатура, державна виконавча служба і органи державної реєстрації актів цивільного достатку діють під егідою юстиції і складають фундамент державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор. Проблема становлення органів юстиції є недостатньо дослідженою, історія їх створення та ефективність функціонування відображені переважно в юридичній літературі. Проте нормативно-правові засади становлення та їх розвитку залишаються невивченими.

Мета статті – розглянути процес становлення органів юстиції.

Виклад основного матеріалу. Юстиція (від лат. *Justo titulo*) – справедливо [5, с. 768] як орган підпорядкований державі, здійснює свою діяльність у рамках державної політики; і як юридична установа увійшла до ужитку Маніфестом Російського царя Олександра I «Обучреждении

министерств» 8 вересня 1802 року, з метою підготовки законодавчих актів, керівництво і нагляд за діяльністю органів прокуратури і судів [1], а після реформи у 1864 році і службами в'язниць та нотаріатом.

Необхідно відзначити, що з початку створення юстиція не була самостійною у здійсненні функцій державного правління.

Декретом № 1 «Про суд», після Жовтневої революції у 1917 році Міністерство юстиції було перейменоване у Наркомат юстиції, основними завданнями якої було перевлаштування як кадрового персоналу юстиції, так і створення нового законодавства [2, ст.125].

Формування недовго існуючого першого українського уряду в 1917 році заснувало Генерального секретарства «Міністерство» судових справ, що 15 липня 1918 року було перейменоване на Міністерство юстиції, чим було закладена основа української судової системи. Підтвердженням того є розроблений Мін'юстом закон «Про оновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки» [3, ст. 1, 2].

До 1921 року юстиція молодій українській республіки піддалася неодноразовій реорганізації, а 29 серпня 1921 року в м. Харкові Постановою Раднаркому УРСР було прийнято «Положення про народний Комісаріат юстиції УРСР», в якій конкретизувалися її завдання, кадрові призначення і структура [4, ст. 377].

Для виконання поставлених цілей перед юстицією були поставлені наступні завдання:

а) організація інструктажу, і спостереження за діяльністю відділів Юстиції, органів суду, слідства, захисту і звинувачення, спостереження за діяльністю Комісії у справах із неповнолітніх;

б) нагляд за правильним і одноманітним тлумаченням законів усіма судовими і слідчими органами УРСР, за відповідністю їх діяльності принципам соціалістичної правосвідомості й спільної політики Робітничо-господарського Уряду;

в) розробка і розгляд законопроектів, тлумачення законів керівництва у правотворчій діяльності окремих відомств;

г) кодифікування законодавства, публікація законодавчих актів і постачання законодавчими матеріалами всіх відомств;

д) керівництво і спостереження за проведенням у життя процесу відокремлення церкви від держави;

е) розробка спільних заходів покарання, організація Виправного Трудового режиму для осіб, позбавлених свободи за вироком суду, так і в порядку попереднього слідства. Організація місць позбавлення волі і завідування ними. Завідування Конвойною Вартою;

ж) збирання і розробка статистичного матеріалу про діяльність судових, слідчих і каральних органів Народного Комісаріату Юстиції (НКЮ).

Очолював юстицію Народний Комісар Юстиції. До її складу входили і 5 членів колегії.

У ст. 3 вищезгаданого «Положення» було вказано, що Народний Комісар Юстиції і члени колегії на користь революційної законності і охорони революційного ладу здійснюють право державного звинувачення проти всіх порушників радянських законів, як посадових, так і приватних осіб [4, с. 377].

Для здійснення вказаних завдань при Наркомові юстиції були створені наступні відділи:

1. організаційно-інструкторський відділ;
2. відділ судового контролю (кримінальний і цивільний);
3. відділ законодавчих пропозицій і кодифікування;
4. виправно-трудова відділ ;
5. відділ відокремлення церкви від держави;
6. відділ статистики;
7. кошторисно-фінансовий відділ;
8. відділ управління справами [4, с. 377].

Окрім цього, для виконання доручень Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, Ради Народних Комісарів і Народного Комісара Юстиції при Народному комісаріаті юстиції була організована Слідча група щодо впровадження термінових розслідувань.

Особливої уваги заслуговує організаційно-інструкторський відділ, на який покладалося завдання: а) організація місцевих відділів юстиції, судових і слідчих установ НКЮ, звинувачення й захисту нотаріату і юридичних консультацій для

населення, керівництво і завідування судовими архівами; б) спостереження за особовим складом місцевих органів юстиції, щодо дотримання ними законів в їх діяльності; в) розробка і проведення в життя заходів щодо формування кадрів і досвідчених працівників юстиції, прийняття їх на облік, організація при НКЮ і Губернських юстицій курсів червоного права; г) розробка і розсилка на місця циркулярних розпоряджень та роз'яснень щодо судоустрою; д) постачання місцевих органів юстиції Декретами, постановами й інструкціями Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, Ради Народних Комісарів й інших Наркоматів; е) забезпечення всіх Комісаріатів та інших центральних відомств друкарськими матеріалами, що видавалися НКЮ; ж) організація об'їздів діячів юстиції; з) розробка зразкових штатів органів юстиції на місцях і затвердження проектів штатів; і) направлення на місця інструкторів для нагляду за діяльністю органів юстиції [4, с. 378].

Другий по важливості відділ – судового контролю (кримінальний і цивільний) виконував наступні завдання: а) згідно з положенням про Верховний Судовий Контроль розглядав судові справи, за якими вироки або вирішення суду вступили у законну силу; б) проведення періодичних і надзвичайних ревізій діловодства і всієї діяльності судових й слідчих органів УРСР за участю представника Касаційного Відділу Верховного Трибуналу; в) розгляд справ усіх службових органів УРСР з вимогою при цьому, у разі потреби, всієї справи або окремих документів; г) представлення всім судовим і слідчим органам Республіки керівних роз'яснень і вказівок, припинення у разі потреби проведення і виконання вироків, рішень і постанов до розгляду справи в порядку нагляду, д) систематизація вироків і рішень Народних Суддів, Ради нарсудів і Революційних Трибуналів, а також роз'яснень і постанов НКЮ що питань судової і слідчої практики; е) відміна вироків, що вступили в законну силу, рішень, постанов у випадку, якщо вони суперечать принципам соціалістичної правосвідомості або форм судочинства; ж) у необхідних випадках припинення впровадження у справах; и) розробка і видання спільно з пленумом Верховного Трибуналу при ВУЦИК різного роду роз'яснень військово-залізничними та іншими спеціальними Трибуналами [4, с. 378].

На відділ законодавчих пропозицій і кодифікування, який складався з 3 підвідділів: попереднього розгляду і законопроектів, публікація законів та тлумачення законів (спільний консультаційний) покладалось: а) розгляд і доопрацювання законопроектів, що поступають від ВУЦИК СНК і Наркоматів; б) публікація прийнятих ВУЦИК, СНК законів і відомчих постанов окремих Наркоматів; в) тлумачення чинного законодавства, а також об'єднання і координація роботи Юрисконсультських підвідділів усіх Наркоматів; г) наукова розробка Радянського

права; д) систематизація існуючих законодавчих і урядових актів, підготовка і розробка матеріалів для видання систематизованих збірок з окремих питань і інститути права; е) кодифікування законодавства (об'єднання) існуючих законоположень, кодексів їх видання; ж) узгодження законодавства РРФСР об'єднаним відомством декретами УРСР (нагляд за реєстрацією декретів РРФСР і узгодження їх з декретами УРСР); и) завідування бібліотекою НКЮ [4, с. 378].

У виправно-трудоий відділ входило 5 підвідділів: організаційно-інструкторський, адміністративно-розподільний, робіт, постачання, конвойний.

У функції вищезгаданих підвідділів, відповідно входило:

1. організація каральної справи у республіці;
2. розробка виховно-трудоих методів і каральних заходів;
3. інструктаж виправно-трудоих підвідділів юстиції і місць заключення;
4. встановлення порядку розподілу і перебування ув'язнених;
5. встановлення типів і територіальний розподіл місць позбавлення волі;
6. нагляд за персоналом місць позбавлення волі;
7. організація фабрично-ремісничих і кустарних виробництв й майстерень, сільсько-господарських робіт і городів у місцях позбавлення волі;
8. постановка професійного і ремісничого навчання ув'язнених;
9. складання планів робіт ув'язнених і умов їх праці;
10. постачання ув'язнених і нагляду продовольством та речовим постачанням, постачання місць позбавлення волі паливом, фуражем і зброєю;
11. формування конвойних команд і управління ними, регламентація порядку охорони і пересилки ув'язнених [4, с. 378].

Відділ відокремлення церкви від держави виконував суто ідеологічну роботу, а саме: розробка проектів, видання інструкцій, циркулярів і роз'яснень з питань стосовно відношення радянської влади до церковних і культурних об'єднань, спільне спостереження за правильним вживанням на місцях декретів щодо відокремлення церкви від держави, огляд, зведення і розробка матеріалів всіх відомств з питань культури і спостереження за судовою і адміністративною репресією в області боротьби з контрреволюційним елементом [4, с. 379].

На відділ статистики покладалося завдання: а) розробки програм та основних форм місячної і річної статистичної звітності для всіх підвідомчих установ, встановлених НКЮ, форм реєстрації осіб і справ, форм розробки статистичних органів НКЮ і тому подібне, інструкцій з усіх запропонованих програмах і формах; б) зосередження і наукова розробка відомостей про організацію судових органів, про особовий склад діячів

юстиції, про діяльність судових органів, про число відвідувачів і діяльність консультацій щодо надання юридичної допомоги населенню, характеристика місць позбавлення волі, зокрема матеріали про працю, кількість увязнених, їх склад, матеріал для характеристики злочинності і тому подібне; в) складання періодичних звітів про діяльність органів юстиції у всеукраїнському масштабі і їх публікація, а також отримання на підставі розроблених статистичних спостережень даних і висновків; г) сприяння правильній організації статистичних відділів і підвідділів при органах НКЮ на місцях.

Фінансову діяльність Наркомюста вели 2 підвідділи: кошторисний і рахунковий. Підвідділи склали кошториси доходів і витрат по всьому відомству юстиції, узагальнювали кошторисні пропозиції місцевих органів юстиції, здійснювали контроль за касовими витратними, платіжними документами тощо [4, с. 379].

Два підвідділи управління справами Наркомюста – спільна канцелярія і господарський зобов'язані були забезпечувати наркомат матеріально-технічною базою, тобто виконання всіх документів, що підлягають передачі в інші відділи, завідування особовим складом НКЮ.

Логічним продовженням прийнятого першого «Положення» було те, що Рада Народних Комісарів УРСР, проявляючи динамічність у законотворчому і законодавчому процесі, протягом днів прийняло нову Постанову про юстицію «Положення про місцеві органи юстиції» від 9 вересня 1921 року. Першим пунктом даної постанови було закріплено, що «Справжнє положення вводиться у дію як: доповнення і зміна раніше виданого положення про органи Юстиції. Дане «положення» затверджувало керівні органи і посадові штати (вакансії), закріплювало коло обов'язків і завдань для посадових осіб відомства Губернського відділу юстиції [4, с. 380].

Колегія Губернського відділу юстиції (Губотюст) складається із Завідувача відділом юстиції, Голови Ревтрибунала, Голів Раднарсуда і Завідувача виправно-трудоим (каральним) відділом, а губернські відділи юстиції, будучи провідниками організаційних і адміністративних заходів Народного Комісаріату Юстиції в області судової і каральної політики, здійснювали також спільне спостереження за дотриманням всіма радянськими органами законів і розпоряджень Робітничо-селянського Уряду.

Спільний механізм розгляду справ у Колегії розгляда на основі доповідей Секретаря Колегії, а останні – на основі доповідей завідувачів підвідділами, а також на основі позачергових словесних і письмових доповідей та заявах представників підлеглих Відділу іногородніх і повітових відомств, за заявами представників інших відомств, за заявами осіб, що клопочуть про прийом на службу у відділ.

Слід зазначити, що розгляд справ провадився у присутності всіх членів Колегії [7, с. 20].

Необхідно відзначити, що Губернський відділ юстиції мав право порушити питання відзиву або відводу голови і членів Революційного Губвиконкома з відома Верховного Трибуналу.

Завідувач Губернським відділом Юстиції обирався Губернським виконавським Комітетом і затверджувався Народним комісаріатом юстиції а в особливо важливих випадках це питання вирішувалися Президією ВУЦИК. Народним Комісаріатом Юстиції надавалося право призначити Губюст за угодою Губвиконкомом, і у випадках розбіжностей питання вирішувалося Президією ВУЦИК.

Завідувач Губернським відділом юстиції був відповідальним перед НКЮ за діяльність Відділу юстиції і підлягав контролю з боку НКЮ.

У коло Губернських рад Народних суддів, тобто посадових осіб, які здійснювали правосуддя (діяльність судових органів [6, с. 468] від імені держави входило:

а) розробка правил для всіх судово-слідчих і судово-карних органів як безпосередньо, так і через додаткових суддів;

б) тимчасове усунення з посади народних суддів і слідчих при зловживанні службовим положенням;

в) слухання найважливіших справ спільної підсудності, а також гучних справ, що поступають у губернські Трибунали і надзвичайні Комісії;

г) інструктаж згідно з Губотюстом народних суддів, як в області правильного вживання і тлумачень декретів Радянської влади, так і в області процесуально-формального права шляхом розсилки відповідних циркулярів, а також вироків і рішень, що мають принципове значення;

д) розподіл спільно із Губотюстом затверджених Губвиконкомом народних суддів і народних слідчих;

е) відрядження народних суддів у комісії, де їх участь передбачається законом;

ж) відрядження народних суддів у Губвідділи для участі і розгляду спірних справ, пов'язаних із землекористуванням;

з) спостереження за діяльністю судових виконавців губернії;

і) збирання і систематизація вироків та рішень, що мають принциповий характер, направлення їх у Наркомюст;

к) усі інші справи, що витікають із змісту Положення про місцеві органи юстиції [4, с. 381].

Адміністративні функції Раднарсуда здійснювалися Президією Раднарсуда. Голова Раднарсуда

в екстрених випадках мав право одноособово вирішувати питання адміністративного характеру, доводячи це до відома Колегії Президії Раднарсуда, а судові засідання Раднарсуда могли призначити, як у губернських містах, так і на виїзних сесіях, відповідних Нарсудів повіту.

«Положенням про місцеві органи юстиції» Губотюсту надавалось право, залежно від географічних умов губернії, густоти її населення і кількості справ, були зареєстрованими по губернії, організувати районні ради народних суддів, які охоплювали підсудних не менше трьох повітів.

Народні суди районних рад були наділені відповідними повноваженнями [4, с. 382].

Завідувачі відділами повітів юстиції обиралися Виконкомом і затверджувалися Губернським відділом юстиції.

Народні судді брали участь у судових засіданнях Нарсуду і керували роботою канцелярії суду, несли відповідальність за спільну діяльність роботою нарсуду і правильне його функціонування.

Судові виконавці діяли на основі спеціальної інструкції НКЮ – Інструкції народного виконавця народного суду [8, с. 27].

Кінцевим пунктом «положення» було закріплено, що «Все до цього правила постанови і інструкції, що діють, про місцеві органи юстиції дійсні лише в тих частках, які не суперечать даному положенню» [4, с. 380].

Висновки. Характерно, що для здійснення вищезгаданих завдань в юстиції створювалися відділи, а не навпаки. Отже, на нашу думку, дані «Положення» молоді Української РСР є фундаментом у діяльності сучасної вітчизняної юстиції. Наркомюстом давалися вказівки про правильність і одноманітність використання судової практики, піддавалися критиці вирішення всіх органів виконавчої влади, що послужило приводом для скасування Мін'юста, а його функції у різні періоди виконувала Комісія при Раді Міністрів УРСР, Верховний суд УРСР і обласні суди.

Проте, життєва практика диктувала свою потребу у відродженні інституту юстиції, яка володіла б достатніми повноваженнями у формуванні і проведенні в життя правової політики держави, що знайшла свій прояв у 1972 році. Відродження юстиції спонукало до створення сильної державної влади, забезпечило єдиний правовий простір, зміцнення верховенства закону, реальний розподіл влади, гарантії прав і законних інтересів громадян, рівної відповідальності держави й громадянина перед законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Об учреждении министерств. Манифест от 08.09.1802 г. // ПСЗ. Собрание 1. – Т. XXVII. – № 20406.
2. Декреты Советской власти. Т. I. – М. : Гос. Изд-во полит. литературы, 1957.
3. Українській юстиції 90 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
4. Фонд № р-100 Оп. 1 дело № 1 «Наряд Циркуляров Наркомюста 19.01.1921г.» НОАФ. – С. 352.
5. Словник іншомовних слів : близ. 24 000 слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука ; головна редакція Української Радянської енциклопедії, Київ, 1977. – 775 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов ; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с. ISBN 5-200-00313-X.

7. Фонд № р-100 Оп. 1 дело № 23 «Дело с докладами Подотделов для представления в коллегію» НОАФ, ст. 67.
8. Фонд № р-100 Оп. 1 дело №21 «Постановления, приказы, циркуляры Наркомата юстиции президиума Губисполкома Губернского революционного комитета, комиссара по продовольству, о применении амнистии, о снабжении продовольствием, инструкции народным судьям и народным следователям» НОАФ, ст. 284.

Рецензенти: Ємельянов В. М. – к.т.н., доцент;
Сорока С. В. – к.політ.н.

© Бадалова О. С., 2011

Дата надходження статті до редколегії 02.07.2011 р.